

GRAFIKATÖRTÉNETI ÉRDEKESSEGEK MANIERISTA KRISZTUS-TÍPUSOK FÉNYÉBEN

Dr. Prokopp Mária születésnapjára köszöntésére

Az Úr „töltse be szíved vágyait, és váltsa valóra minden tervedet” (Zsolt 19,4)

Kevésbé ismert, hogy a rézmetszőknek is van védőszentjük. Neve: Szent Hiloin. A limousini kolostor buzgó tagjaként, szerzetesként működött a Frank Birodalomban. Az Úr Jézus iránti szeretete találékonyra tette. Ugyanis mindig arra gondolt, hogy miként örökíthetné meg őt. Végre megtalálta módját, amikor aranyból, ezüstből, illetve rézből lapokat készített, és finomra hegyezett vésőkkel képeket rajzolt rájuk. A kolostori évkönyvek nagy elragadtatással szólnak e művészi alkotásokról. Nyolcvannégy éves korában halt meg, 702-ben január 7-én. A tartomány püspöke, Hernenaus testét saját karján helyezte sírba. Hiloin különösen Flandriában örvend kiváló tiszteletnek.¹

Istenes Szent János (1495–1550), mielőtt megszervezte az Irgalmas rendet, katonáskodása idején még Magyarországon is járt, de eredeti mestersége könyvárus volt. Az abból szerzett összegből tartotta fenn magát. Ezért lett ő a könyvkereskedők és könyvkötők védőszentje. Ikonográfiájában teljesen ismeretlen gyűjteményem eddig nem publikált, 1770 körüli, Joseph Anton Schmidt augsburgi mester által készített, rézmetszetű szentképe, amely egykorú barokk nyomdaműhelyben mutatja be, még polgári öltözetében (1. kép).²

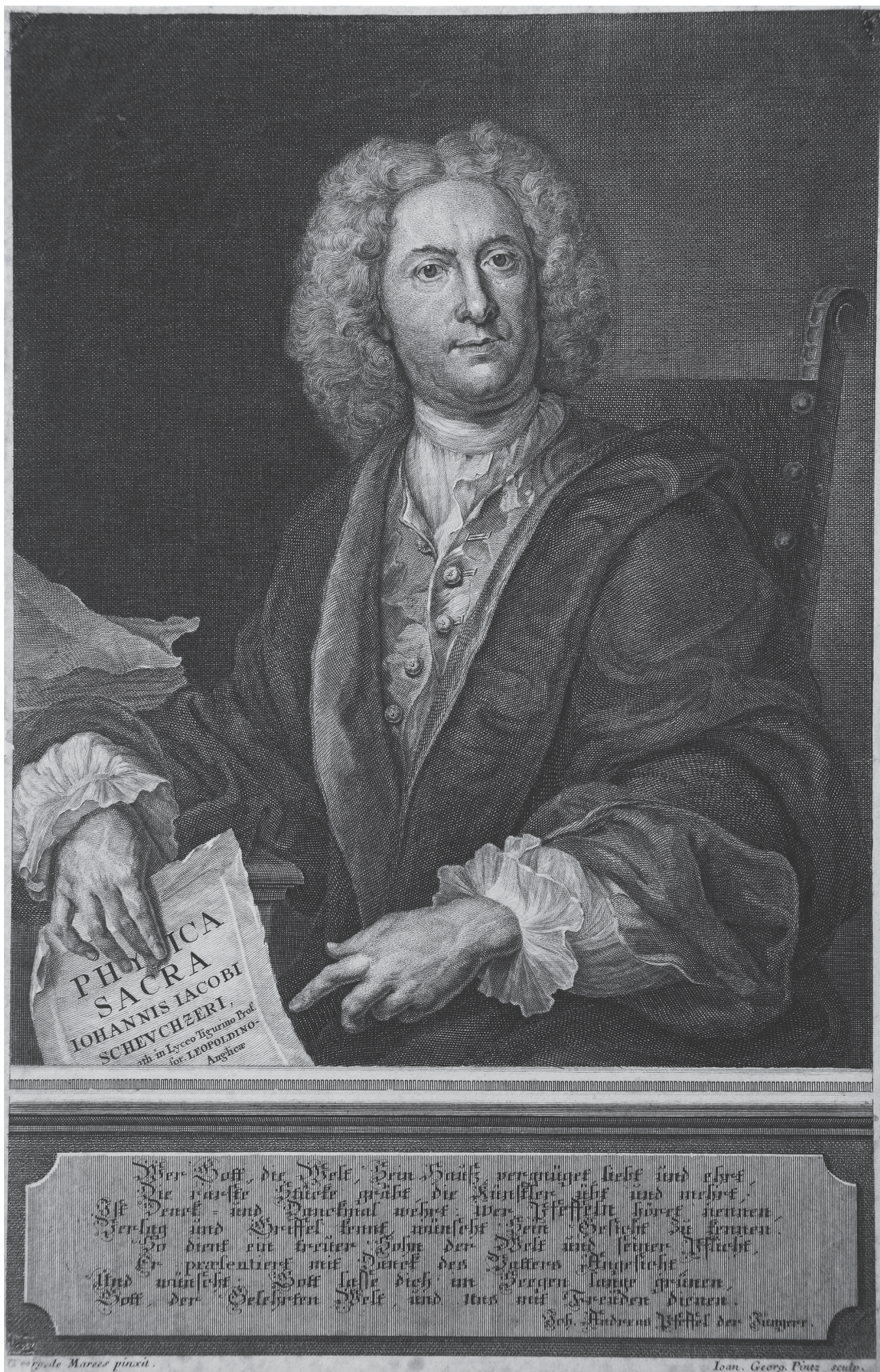
Gottfried Bernhard Göz mellett számomra a legtöbbet jelenti Johann Andreas Pfeffel (1674–1750), akinek Augsburgban és Bécsben jelentek meg lapjai. Munkássága Augsburg érett grafikai kultúráját továbbította a bécsi műhelyekbe. Gyűjteményemben számos szentképe megtalálható, melyeknek ikonográfiai sokrétősége figyelemre méltó.³ Fia, Johann Andreas Pfeffel junior (1715–1768) szintén rézmetsző. Megörökítette apja portréját, melyet mint ritkaságot sikerült megszerezniem (2. kép). Alatta nyolcsoros, német nyelvű szöveg:

S. IOANNES de DEO

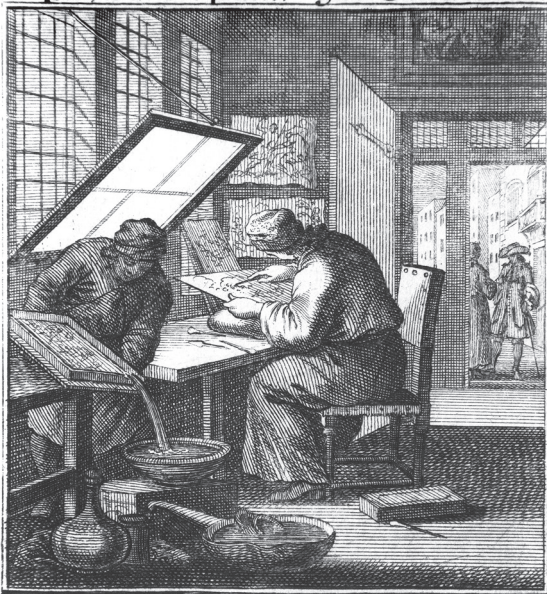
C. P. S. C. M. Jos. Ant. Schmidt sculp. sc. exc. A. V.

1. Joseph Anton Schmidt:
Istenes Szent János mint könyvárus, nyomdaműhelyben.
Rézmetszet, 1770 körül.
A szerző gyűjteményében

2. Ifj. Johann Andreas Pfeffel: Id. Johann Andreas Pfeffel képmása. Rézmetszet, 1750 után. A szerző gyűjteményében

(Der Kupfferstecher,
Den was verfallen) gibt Einer Allen

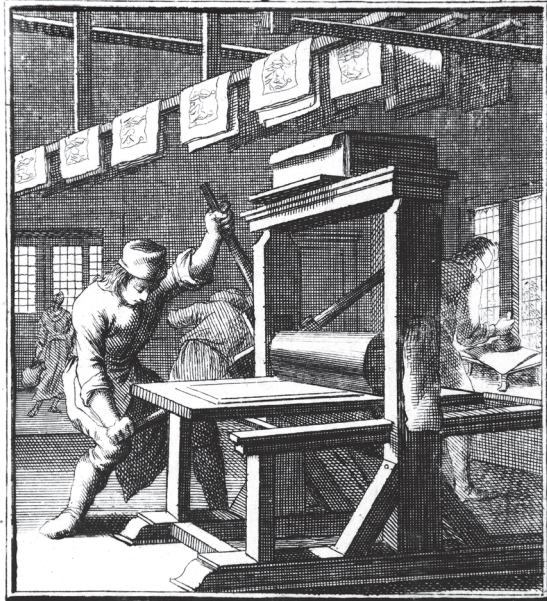
Des Adams Bild verstellet mich,
Doch weißt Du, Aller schönster, Dich
erbarmest über mich mit Gnaden:
Pragst mir dein Bild von neuem ein
mächst mich durch Blut und Wasser rein:
So laß mein Schaden nicht schaden.

3. Ismeretlen osztrák mester: Rézmetsző munkája közben. Rézmetszet, 1670 körül. A szerző gyűjteményében

Aki Istent, a világot, s a házát szenvedélyesen szereti és tiszteli,
A legritkább kincseket ássa ki, művészeket foglalkoztatva képez és nevel;
Emlékműre és hálára méltó: az a Pfeffel, kinek nevét hallva,
A kiadóját vésnöki íróvesszejével együtt, kívánja arcát is megismerni.
Egy hű fiú így szolgálván a világot és betöltve tisztét,
Köszönettel mutatja be atyja arcát,
És kívánja, hogy Isten áldásával virulj még sokáig,
Hogy Istennek, a tudós világnak és nekünk a te örömmöddel szolgálj.⁴

A rézmetsző műhelyt a benne folytatott munkával mutatja be gyűjteményem két következő, 1670 körüli rézmetszete. Az első a vésnök mestert ábrázolja segédjével, az ajtóban talán a megrendelő várakozik. A második már a kész nyomtatott lapokat tárja az egykorú grafikai műhelyek iránt érdeklődők elé (3–4. kép).

Der Kupfferdrucker
Es zeigt ein frommer Christ das Bild so indruckt.

Der Kupffer-Platten Bild und Sie,
bekommt im Druck das Papier,
was man durch die Presse führet:
Das Herr, gedruckt auf Gottes Bild,
empfangt sein Bild in dem Gemüt,
wo durch es ewig wird gesiet.

4. Ismeretlen osztrák mester: A rézmetsző munkájának befejező fázisa. Rézmetszet, 1670 körül. A szerző gyűjteményében

A továbbiakban Krisztus-típusokat sorakoztatok fel. Az idős Johann Andreas Pfeffel különleges kompozíciója a Golgota dombján a passió minden tárgya (*armatura Christi*) fölött álló győztes Üdvözítő, jobb-jában a kereszt koronázta húsvéti zászlóval (*Vexilla Regis*). Békés mosollyal tekint legkedvesebb tanítványára, aki a mennyei Atyától leeresztett kötélén kapaszkodik, lába az ostromozás oszlopát tiporja, melyhez az Urat kötötték. Az allegorikus kompozíció értelmét a Szent János evangéliumából vett idézet világítja meg: „Senki sem jöhet én hozzám, ha az Atya, ki engem küldött, nem vonzza őt.” 6, 44 (5. kép).⁵

Gyűjteményem tematikája miatt is unikális példányán a Halál fölött diadalmas Úr Giovanni Battista Tinti (1558–1604) Jézusát idézi. Festményén a szívsebéből csorduló vért egy térdelő angyal helybe fogja fel, lábánál a halált jelentő koponyát tiporva, töviskoszorús keresztjét öleli. A kitűnő pármái manierista művészt Michelangelo Rómában, a S. Maria sopra Minervában álló Krisztusa ihlette (6. kép).⁶

Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me traxerit eum. Ioh. 6.

Leon Präv. S.C.M.

I.A.P. excud. A.V

5. Id. Johann Andreas Pfeffel: A kínhalála fölött győzedelmes Krisztus allegóriája. Rézmetszet, 1720 körül. A szerző gyűjteményében

A szokatlan témákat kedvelő Pfeffel egy könyv-illusztrációján a megdicsőült Üdvözítő oldalából fakadt vért és vizet mint a szentmiseáldozat anyagát szemlélteti, amit adoráló angyalok kehelybe, illetve kancsóba fognak fel (7. kép).⁷

Binder János Fülöp (1736/37–1811) 1689 után az első Pozsonyból Budára telepedett rézmetsző, aki számtalan megrendelésnek tett eleget. A Vízvárosban az Erzsébet-apácák, korábban franciskánusok templomának jobb oldali első oltárán tisztelték a tiroli Matrei ma is meglévő Vir Dolorum kegyesozbrának festményváltozatát, amelyről Binder szentképet készített (8–9. képek).⁸ Prototípusa a Matrei-beli régi plébániatemplom főoltárán álló 14. századi, aranyhímzésű vörös paláستtal ékesített kegyesozbor (10. kép).⁹ Kezeit a torinói Szent Lepel mintájára maga elé tartja.

Eszmefuttatásom végére hagytam a számomra legnagyobb művész, Michelangelo Buonarroti (1475–1564) két monumentális alkotásának értelmezését. A halála négyszázötvenedik évfordulóját ünneplő Kapitóliumi Múzeum (Musei Capitolini) kiállításának molinójára a Győztes Jézus mellképét nyomták Bassano Romanóból, amely a mester közismert S. Maria sopra Minerva-beli Krisztus-szobrának nemrég felfedezett – és szintén jubiláló – előzményeként kapott helyet 2014-ben a nagyszabású tárlaton.¹⁰

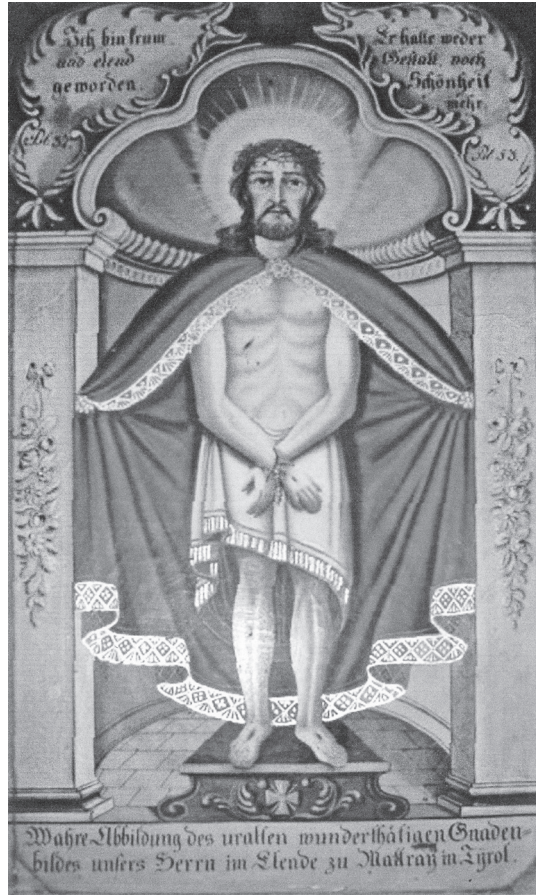
A Bassano Romanó-i Jézust Michelangelo jóval korábban, egész fiatalon készítette, és a sopra Mi-

6. Giovanni Battista Tinti: A Halált tipró, átszúrt szívének vérével éltető föltámadt Jézus. Festmény, 1580 körül. Párma, Pinacoteca

7. Id. Johann Andreas Pfeffel: A megdicsőült Krisztus oldalából fakadó vér és víz az Eucharisztia színeit képezi. Rézmetszet, 1715 körül. A szerző gyűjteményében

8. Magyarországi festő: A Matri Vir Dolorum festményváltozata. Olaj, vászon, 1750 körül. Budapest, Szent Ferenc Sebei-templom

9. Binder János Fülöp: A Budán tisztelt Fájdalmas Krisztus-kegykép. Rézmetszet, 1770 körül

10. Osztrák szobrász: A Matri-beli öltöztetett kegyzsobor. Festett fa, 1360 körül. Pfons (Tirol), plébániatemplom

nerva-templom szobra első verziójának tekinthető. Mindkettőn a húsvét misztériuma van kifejezve. Az attribútumok egyezésének sajátos üzenete van. A kereszt dominanciája természetes. A kötelek, a szivacs, az ágyékkendő meztelenségük miatt ugyancsak fellelhető, de a korábbi szobor bal kezénél a gúnypalást hullik alá a támasztékul is szolgáló ostorozás oszlopára (11. kép).

A S. Maria sopra Minerva alaposabban kidolgozott, szintén életnagyságot meghaladó fehérmárvány szobrán a Feltámadott Úr mindkét keze

a keresztbe szorítja a passióból ismert nádszálat a spongyával, továbbá a kötelet az ágyékkendővel. A 68. zsoltár jövendölése szerint „Enni nekem epét adtak, és szomjúságomban ecettel itattak”. Figyelemre méltóak a megrendelés körülményei: Bernardo Cencio vatikáni kanonok és Metello Vari még 1514-ben megrendelték Michelangelónál a templom számára. A munkaidőt négy esztendőben, az árat pedig 200 aranydukátban szabták meg. Michelangelo nem volt megelégedve a márvánnyal, és hamarosan egy másik

11. Michelangelo Buonarroti:
A megváltó Krisztus a szenvedéstörténet tárgyaival.
Fehér márvány, 1514–1516. Bassano Romano, San Vincenzo
Martire

12. Michelangelo Buonarroti:
A megváltó Krisztus a passió attribútumaival.
Fehér márvány, 1521. Róma, S. Maria sopra Minerva

szobor megfaragásába kezdett. Források szerint – sok sürgetésre – csak 1521 júniusában küldte el Firenzéből Rómába a be nem fejezett szobrot. Egy Pietro Urbano nevű szobrász próbálta kidolgozni, de vésője sok hibát ejtett rajta, amit a mesternek kellett rendbe hoznia. Csak ekkor, vagyis 1521. december 27-én történhetett meg a szobor leleplezése (12. kép).¹¹

Kortársak tanúsága szerint 1521-ben mindkét szobor Rómában volt látható: a második verzió a templomban, az első, még mindig befejezetlen pedig Metello kertjében. Ezt helyeztette 1644-ben Andrea Giustiniani a Bassano Romanó-i San Vincenzo Martire-templom főoltárára, ahonnan 1979-ben került a sekrestyébe, majd újrafelfedezése után, 2002-ben a jobb oldali kápolnába.¹²

Az alkotáson nem csupán támasztékként egy oszlop is szerepel. A római Szent Praxedis-bazilika Szent Zénó-kápolnájából nyíló kis helyiségben közepén egy vörös jászpisból való, alacsony (kb. 70 cm) oszlop áll. Giovanni Colonna bíboros, az 5. keresztes hadjárat (1219) pápai seregének vezére hozta magával a Szentföldről, és 1223-ban itt, az ő tituláris templomában állította föl. Ez lenne Jézus megostorozásának oszlopa. Hitelességét bizonyítani nem lehet, mégis föltűnő, hogy Szent IX. Lajos

francia király elkérte a pápától azt a vasgyűrűt, ami körülvette eredetileg ezt az oszlopot, és cserébe a legendás ereklyéből, Krisztus töviskoszorúja ereklyéjéből három tövist ajándékozott a templomnak. Lajos a töviskoszorú-ereklye tiszteletére építtette a párizsi Sainte Chapelle-t 1246–1248 között.¹³

Alexiosz I. Komnénosz görög császár 1092-ben felsorolja a Konstantinápolyban őrzött ereklyéket. A bíborpalást és a nád már ott is szerepel. Egy 1200-ból való jegyzék a Hagia Sophia szentélyében a szivacsot, a bíbor chlamyst, a nádszálat már említi. Miután a számtalan ereklye Rómába került, a lateráni Sancta Sanctorum ereklyetárában megtaláljuk a nádszálat az ecetes spongyával, amit a haladókló Krisztusnak nyújtottak a kereszten.

A középkori Európa legjelentősebb, Nagy Károly kegyes ajándékaival elhalmozott ereklyetárában, az aacheni Dómban az Úr ágyékkendőjét is őrizték (*Perizonium Domini*). Erre nem figyeltek fel a kutatások, pedig búcsúnyerés céljából még a 16. században is felkeresték az akkor ismert világ zarándokai, tehát feltétlen fontosnak számított.¹⁴

A több színben ragyogó példák felvonultatása grafikatörténeti ritkaságokból kiindulva, manierista Krisztus-típusokon át Michelangelóig – szerezzen örömet az olvasónak!

JEGYZETEK

1 *Dedek Crescens Lajos: Szentek élete.* Budapest 1900. I. 32–33.

2 Uo. 279–280; *Íjjas Antal: Szentek élete.* Budapest 1976, 208–209.

3 *Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon.* Budapest 1984, 36; *Szilárdfy Zoltán: Szent Gellért, mint karmelita.* Egy különleges győri festmény ikonográfiája. *Arrabona* 50. 2012, 2. szám, 245–252 (2–3 kép).

4 Gálos Miklós fordítása alapján stilizáltam.

5 *Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből.* I. 17–18. század. Szeged 1995, 158. kép. Egykorú Krisztus-ábrázolás a kinszenvedés eszközeivel Johann Christoph Böcklin lipcsei mester rézmetszetén. Lásd: *Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből.* III. Alkalmazott szentképek (16–21. század). Szeged–Budapest 2008, 119. kép.

6 Az Öt Szent Seb Konfraternitás zászlója nyomán (Parma, Pinacoteca).

7 *Szilárdfy i. m.* 2008, 312. kép. Az ábrázolás összecseng a Szent Ignácnak tulajdonított, közkedvelt fohász soraival: Anima Christi..., azaz „Krisztus vére éltess engem, Krisztus oldalából folyó víz, moss tisztára engem...”. Vö. *Szilárdfy Zoltán: Kultusz és tematika a Jézus Társaság barokk művészetében.* Hevesi Napló VI. Különszám, Barokk konferenciák II. Szerk. Löffler Erzsébet. 1996, 58, 19. kép.

Ami az id. J. A. Pfeffel rendkívüli témáit illeti, lásd a fenti könyvemben, melyben Jézus mint Nárcisszus tükörképét nézi; Jézus mint Orpheusz a messiási békét az őt körülvevő vadállatokkal szemlélteti (158., 159. képek).

8 *Rózsa György: Grafikatörténeti tanulmányok.* Budapest 1998, 61, 128, 379. kat. sz.; *Némethy Lajos: A Budapest-Vízivárosi Erzsébetiek.* Megtelepedésük századik évfordulója alkalmából. Budapest 1885, 36, előtte az eredeti rézmetszetű képmelléklet.

9 *Deutsche Alpensagen. Gesammelt und herausgegeben von Johann Nepomuk Ritter von Alpenburg.* Wien 1861, No. 301.

10 1564 – 2014 Michelangelo. Incontrare un artista universale. Roma, Musei Capitolini, 2014. május–szep-tember. Catalogo a cura di *Cristina Acidini* con Elena Capretti e Sergio Risaliti. Roma 2014, 90–99.

11 *Dr. Tóth K. János: Római virágszedés.* Művészettörténeti Társaság, Bécs 1988, 292.

12 1564–2014. Michelangelo, i. m. 276–277. Cat. IV.8 (befejezetlen mű, ismeretlen 17. századi szobrász kiegészítésével, 1514–1516).

13 *Tóth i. m.* 393.

14 *Szimonidesz Lajos: Jézus és Mária ereklyéi II.* Budapest 1933, 200–201, 229, 235.

INTRIGUING ASPECTS OF THE MANNERIST CHRIST TYPES IN GRAPHIC HISTORY

St John of God is the patron saint of booksellers and bookbinders. An engraving by Joseph Anton Schmidt of Augsburg depicts him, still in civilian clothes, in a baroque printing office of the engraver's time, around 1770. Johann Andreas Pfeffel jr. made an engraved portrait of his father with a German text of 8 lines under it. My collection has two engravings from around 1670 showing engraving workshops.

Hereafter I am going to list types of Christ. In Johann Andreas Pfeffel sr.'s composition the triumphant Saviour is standing on the instruments of Passion on top of Golgotha, with the flag of Easter in his right hand. His favourite disciple is holding to a rope lowered by the Heavenly Father, his feet treading on the column of the flagellation. The meaning of the allegorical picture is illuminated by a quotation from St John's Gospel (6,44). The Lord Triumphant over Death is reminiscent of a painting by Giovanni Battista Tinti: the blood flowing from Jesus's heart is gathered by an angel in a cup. Christ's foot is treading on a skull, he is holding his cross with the wreath of thorns. The mannerist painter of Parma drew inspiration from Michelangelo's Risen Christ in Rome's S. Maria sopra Minerva. In a book illustration Pfeffel depicts the blood and water from the side of the transfigured Saviour as the material of the Eucharist, adoring angels gathering it in a chalice and a pitcher.

In Buda's Víziváros district, on the first side altar on the right in the former Franciscan church (later belonging to the sisters of St Elizabeth) a painted version of the votive statue of Vir Dolorum in Matrei in Tyrol, of which János Fülöp Binder made an engraving, was venerated.

Two monumental works by Michelangelo Buonarroti convey the mystery of Easter. The statue of Jesus in Bas-

sano Romano was made by Michelangelo earlier (1514-16) and can thus be taken as precedent to the sculpture of a similar theme in S. Maria sopra Minerva (1521). The dominant attribute is the cross. In the earlier sculpture, in addition to the ropes, sponge and loincloth, the robe of mockery is dropped by Christ's left hand onto the column of his flogging, which also serves as support.

There is a short red jasper column in the middle of a recess opening from the St Zeno chapel in Rome's Basilica di S Prassede. Cardinal Giovanni Colonna, the commander of the papal army of the fifth crusade (1219) brought it home from the Holy Land and set it up in 1223. It is allegedly the column of Christ's flagellation. The Greek emperor Alexios I Komnenos listed the relics kept in Constantinople in 1092: he already mentioned the purple robe and the reed. A register of 1200 includes the sponge, the purple *chlamys* and the reed in the sanctuary of Hagia Sophia. After the transfer of the relics to Rome, the reed with the sponge could be found in the reliquary of the Sancta Sanctorum in the Lateran. The Lord's loincloth was preserved in the cathedral of Aachen visited by pilgrims for plenary indulgence as late as the 16th century.

SZILÁRDFY Zoltán művészettörténész / art historian, H-1073 Budapest, Barcsay u. 16.

Kulcsszavak: rézmetsző műhely, Joseph Anton Schmidt, Johann Andreas Pfeffel, győzedelmes Krisztus, a Passió tárgyai, ereklyék, matrei kegyszobor, Michelangelo, Megváltó Krisztus szobra / *Keywords:* engraving workshop, Joseph Anton Schmidt, Johann Andreas Pfeffel, triumphant Christ, instruments of Passion, votive statue of Matrei, Michelangelo, Risen Christ, Cristo Giustiniani